

ЕФРЕМ КАРАНФИЛОВ

ПСИХОЛОГИЧЕСКИТЕ ОСНОВИ НА ЕЗИКОВИЯ ШАБЛОН В ЛИТЕРАТУРАТА

Ако погледнем повърхностно, мъчно можем да си представим колко голяма е опасността от шаблонните и клиширани изрази не само за родния език, но и за самите творци на нашата литература. А толкова малко е писано по този, така обикновен на пръв поглед и така сложен в същността си въпрос.¹ Мнозина биха помислили, че проблемът за шаблонните изрази е само езиков. Всъщност това е проблем, който засяга психологията на литературното творчество, връзките на писателите с действителността, отношенията им към тази действителност, културата им, способността им самостоятелно да мислят и да чувствуват, волята им да се борят за единство между съдържание и форма на своите произведения. С една дума — въпросът за шаблонните езикови форми е един от немаловажните проблеми на нашата съвременна литература. Още повече, че шаблонните изрази и думи се срещат в писанията не само на младите, начеващи писатели, но и в произведенията на зрели, вече утвърдени и с име творци. Всред големия поток от книги, който непрекъснато се излива в нашата литература, ние сме принудени често да се сблъскваме със сивите, груби и грозни шаблонни езикови форми, които зле нараняват както нашата любов към живата, свежа родна реч, така и дълбокото ни уважение към нашите писатели като истински творци. Защото няма нищо по-чуждо на творчеството от шаблона, в какъвто и образ и вид да се изявява той.

А езиковият шаблон е най-ярко видим и затова може би най-дразнец. Както лицата на хората говорят за техните характери, за богатствата на тяхната душевна същност, така и стилът на писателя разкрива неговата творческа физиономия. По изобилието на шаблонните езикови средства ние можем почти безпогрешно да си съставим представа за истинската творческа стойност на поета, белетриста, критика.

★

Героят на Алфонс Доде Нума Руместан с гордост заявява, че започвал да мисли едва когато започвал да говори. Това ме кара да си спомням за един адвокат, който също така с гордост заявяваше: „Защо ми е да мисля, когато мога добре да говоря?“ И действително той говореше плавно, без прекъсване, без никакви усилия, спокойно, „сякаш от книга чете“. И много от слушателите обикновено оставаха с впечат-

¹ През 1946 год. в сп. „Изкуство“ Орлин Василев е публикувал едно твърде интересно есе на тази тема.

ление, че е добър оратор, въпреки че не успяваше нито той самият да се развълнува, нито другите да развълнува.

А ето и откъс от едно литературно произведение:

„Боян си спомни лицето на монаха, после изведнъж пред него изникна конят му.

Конят на Асеновци!

Внезапно мислите на Боян секнаха. Той се послуша, затаи дъх. Не беше му се сторило. На вратата се почука леко три пъти. Косите му настръхнаха. Обля го студен пот. Какво можеше да значи това чукане? Бирникът Евстати? Ала защо го търсеше посред нощ? За миг през главата на Боян минаха всички страшни истории, които беше слушал за разбойници и ромей. Ушите му сякаш чуваха стонове, болезнени викове. Боян гледаше с широко отворени очи в мрака и стискаше перперата.

Жена му го хвана бързо и уплашено за ръката. За миг го обля топло чувство... и пр. („Пробуждане“ — исторически роман от Мантов и Дончев, стр. 25—26).

В този откъс е направен опит за описание на чувството страх у един герой. И всичко като че е благополучно. Разказът върви гладко, дори правдиво. Но и този откъс не би могъл нито да развълнува, нито да накара да потръпне от страх някой от читателите.

Трите примера доста ясно разкриват съществени особености от психологическата същност на шаблонните изрази. Те са готови форми, в които мисълта се излива, без да търси най-точните и необходими думи. Те са също така готови езикови построения, които заместват дори самите мисли. Механично запомнени, с известен „тренинг“ те могат да се свързват и комбинират с голяма леснина според нуждата и случая. Когато потрябва, шаблонните изрази веднага се явяват и започват да се подреждат един след друг, гладки, хубави, стройни. Обикновено за да се появят не се изисква сериозна психическа енергия. Процесът на свързването им е чисто механичен. И затова, когато за някой писател или оратор се казва, че му течат много лесно и гладко мислите, в повечето случаи това се отнася за готовите шаблонни изрази. Защото само с помощта на тях говоренето и писането могат да вървят леко, без усилия, без напрежения, без търсене. Те могат да вървят толкова леко, че самият автор да се учуди. Той с удивление ще забележи, че говори и пише за неща, за които нивга не е мислил. Дори след като се чуе или прочете написаното от него, ще започне повече да се уважава и да разправя с усмивка на снизхождание, че писането било лека работа. Причината тук е, че шаблонните изрази като готови форми, като излетни калъпи на мисълта, механично се появяват и механично свързват. Както повечето от процесите, които механично стават в човешкото съзнание, те се придобиват с помощта на паметта. Усвояват се почти несъзнателно от живия говор, от вестниците, от книгите, от любимите писатели. Такъв автор няма нужда да мисли, защото шаблонът го избавя от това. Няма нужда дори да чувства, защото и тук шаблонът може да му помогне. И колкото по-малко собствени мисли има в главата си, колкото по-малко познава една действителност, толкова повече ще прибегва към помощта на шаблоните. Освен че спестяват тежките усилия на мисленето, на търсенето на формата, на рисуването с помощта на думите, те доставят

радост, самоувереност на авторите, поради това че работата върви леко, че те са „усвоили занаята“.

Нищо не спестява повече енергия и време в писането от шаблонните изрази. В миналото се срещаха политически оратори, които можеха да говорят непрекъснато три, четири, пет часа. Ясно е, че един истински оратор, който твори, който гори и импровизира, никога не би могъл да говори толкова дълго, без да изгуби сили, да се изтощи, да грохне. Само онзи, който подобно Нума Руместан реди готовите изрази един след друг като вагонетки и ги плъзга без усилие по релсите на навиците си, би могъл така продължително, така леко и безболезнено да говори или пише.

Само с наличността на шаблонни изрази, шаблонни думи и непосредствено свързаните с тях шаблони в мисленето и в цялостната „творческа работа“, ние можем да си обясним голямата продукция на някои млади поети и белетристи. Те издават романи след романи, пишат повести, разкази, стихове, преводи в удивително кратки срокове. Така например младият автор Николай Антонов е вече създал повече от десет книги, които включват поема с повече от 7—8 хиляди стиха, преводи от руски с над 10 хиляди стиха, роман, повести, сатири, критически статии, студии из психологията на литературното творчество и пр. Безспорно това е един извънредно трудолюбив и работоспособен млад човек, но вярно е също така, че без известна схема и шаблон в работата, не биха могли да се постигнат такива количествени резултати.

Младият белетрист Рангел Игнатов в продължение на две години издаде сборник разкази, един роман от около 50 авторски коли и представи за издаване ръкописа на нов роман също от около 50 авторски коли. Такива балзаковски темпове на писане ясно говорят, че имаме нещо като откриване на „цаката“, намиране на пружинката за писане, а щом става дума за пружинка, за техника и пр. непременно става дума и за шаблон: в композицията, в извайването на образите и особено в намирането на изразните средства.

Но майсторите на шаблоните, на шаблонните изрази биха могли да смаят не само с лекотата, с която им „текат мислите“ или с огромната си работоспособност. Те често пъти смайват и с красотата и пищността на фразите си, с изобилието на красиви и натруфени изрази. Шаблонните изрази могат да бъдат външно красиви. И действително, когато срещнем произведенията на такива автори или самите автори, те ще ни очароват с големите си познания и най-важното — с „красивия си стил“. Ще ни удивят множеството пищни фрази, грижливо и гладко свързани една с друга. Но колкото повече навлизаме в произведението или пък се срещаме с нови произведения от същия автор, толкова по-силно усещаме нещо познато, което се повтаря в един или друг вариант, някакъв механизъм. Това е схемата. Такива автори си имат един запас от „цветисти фрази“, които употребяват при нужда и според случая. И затова отначало те могат да направят впечатление. Но понеже не са творци, понеже им липсва творческа индивидуалност, техният блясък е външен и без дълбочина, те приличат на бюфет в дребнобуржоазна къща, където всичко лъскаво и красиво е извадено и поставено на витрината. И тази витрина, твърде бляскава на вид, скоро ни става скучна. Така е и с произведенията на подобни автори. Те започват да се повтарят. Безупречната гладкост на изразите започва да изглежда подозрителна. Леснината, с която се изливат, ни кара да се съмняваме, че зад тях е горял

огън, че те са се родили с мъка. Чувствува се, че в тях сърцето, умът, темпераментът на автора не са участвували, че те са преминали покрай самия автор. Когато четеш такива произведения, добиваш впечатление, като че ли ти говори някой — пламенни, интересни, красиви думи, но със студено, равнодушно лице, с очи, които не живеят, не взимат участие в речта. Сякаш той изрича добре запомнени чужди мисли. Именно шаблонните изрази са чужди мисли и то чужди мисли, които от дълго употребление са се излъскали и добили известен гланц. И колкото и добре да си служи с готови изразни форми, такъв автор прилича на жонгльор, умело подхвърлящ във въздуха своите блестящи топки. Но той ще успее най-много да ни смае и учуди, обаче никога да ни развълнува и трогне. Изобило шаблонните изрази, както всички схеми и догми могат да бъдат в услуга преди всичко на автори с пуста и празна душа. И тогава те ще послужат като средство за показ, като една от безбройните словесни маски за прикриване липсата на духовна същност.

Но за добра чест, те винаги се чувствуват именно като маска и никога не могат да се слоят със самата същност на автора. Този, който не притежава творческа физиономия, с никакви маски не може да я замести.

*

Как и от къде се явяват шаблонните изрази, как нахлуват в съзнанието на твореца и така устремно изпълват неговите писания?

Безспорно шаблонните изрази се намират навсякъде в живота. Те гъмжат из въздуха, из нашето ежедневие и без тях като че ни е невъзможно да живеем. Всички онези изрази, които са станали навични и които ние така щедро разменяме помежду си, без дори да мислим, са шаблонни. И това именно е същината на шаблонния израз: липса на конкретна мисъл, заменяне на мисълта с готова изразна форма. Колко много енергия, колко много време ни спестяват шаблонните изрази в нашия обикновен трудов живот?

Ние можем да си представим какво би станало, ако не бяха те — винаги готови, винаги на щрек да излетят и да изпълнят своето предназначение. Нашите разговори в къщи, в учреждението, където работим, при среща с приятели, на спортните игрища са изплетени с шаблонни изрази. Но тук те са необходими. Те са частица от онези безбройни навични форми, от които е съставено нашето делнично ежедневие. На всеки чужд език има разговорници, в които са напечатани 300—400 готови изрази, с помощта на които спокойно може да се живее в чуждата страна. За жалост мнозина с толкова изрази живеят и в собствената си родина.

Шаблонните изрази са особено характерни за отделните професии, за така наречените професионални разговори и писания. Всяка професия си има свой речник, свои изрази, които са необходими за полесното и по-точно разбиране на колегите помежду си. Без такива професионални изрази и думи те трудно биха могли да вършат своята работа. Тези думи им помагат без излишна разговори да се разбират. Всяка наука си служи с така наречените термини, които имат точна установеност на значението си и с научни изрази, които също имат строго определено съдържание. Тези научни изрази са полезни дотолкова, доколкото служат за спестяване на време и за точно изразяване. Те са вредни

тогава, когато служат като средство за показ, като поза на мнозина начеващи учени, които желаят да демонстрират пред „сивата тълпа“, своите „дълбоки“ познания. Те са вредни и когато заключват търсещата мисъл на учения в своите рамки, когато му пречат свободно да мисли, когато ограничават кръгозора му. Полузнаещият специалист често вижда света из под преградите на тези готови изрази и термини.

Шаблонни изрази се създават и във всяка обществена група, определена среда, класа. Винаги господстващите класи в миналото са се стремили да се отличават от народа и по това, че си служат с особен изтънчен език, който е създаден от редица шаблонни изрази, предимно от чужд произход. Позната е например любовта на старата руска аристокрация към френските изрази. Не напразно Гогол се е боял да не проникнат тези изрази в живата народна руска реч. Нашата най-едра буржоазия си служеше с редица шаблонни изрази предимно от английски произход.

Шаблонните изрази играят значителна роля във вестниците и изобщо в писанията на журналистите. Тук тяхното влияние е най-лошо, защото така те проникват сред народните маси и нанасят тежки поражения върху родния език. Не е нужно да се изброяват такива изрази и думи — те са ни вече омръзнали или пък дотолкова сме свикнали с тях, че не ни правят впечатление. След като ги прочетем във вестниците, ние ги слушаме на доклади, в събрания, в сладкарници, на ведомствени съвещания и пр.

Шаблонните изрази могат да се появят и посредством модата, да изчезнат и отново да изплуват, да се преливат в една или друга насока. По начало модата е масов шаблон. Само хора, които нямат чувство за собствено достойнство и на които липсва творческа индивидуалност, могат да се превърнат в покорни роби на модата. Колкото едно общество е по-обезличено и е съставено от хора, които нямат своя индивидуалност, толкова то е по-податливо на преходните влияния на модата. Модата, особено когато идва от Запад, нанася своите поражения не само върху външността на хората, но и върху тяхната духовност, върху езика. Отделни фрази могат да станат модни за някаква обществена група, от където да се прехвърлят и поемат своя път из народа.

Много са начините и пътищата за създаването на шаблонните изрази и за проникването им в литературата. Те идват направо от повърхностните слоеве на езиковата атмосфера, която обкръжава писателите. Но, разбира се, шаблонните изрази могат да се родят и по чисто литературен път. Епигонството и подражателството са едни от изворите на шаблоните. Обикновено автори, които подражават на някой писател, не се задоволяват само с пресъздаването на същата атмосфера, но и с подражание в композиция, характери, езикови форми. Много заети фрази, грижливо записани в авторските тефтерчета, после се явяват малко или повече преобразени и в произведенията им. И ако са хубави, тези фрази скоро стават шаблонни, употребяват се от много и различни автори. Такива са например: „пламенни, страстни очи“ или „изпълнено с трепетно вълнение, сърцето ѝ лудо затуптя“ и пр. Дори най-хубавите, най-точните изрази, употребени сполучливо от някой писател, щом като влязат в масово обръщение, ще станат шаблонни. Така например у нас напоследък е твърде модерно да се подражава на Йовков. Той има сред младите белетристи множество епигони. И нерядко ще срещнем ние познати ни Йовкови изрази, разбира се, малко перефразирани, в един или друг

млад белетрист. Ще срещнем ние талиги които пеят, вятърни мелници, спрели в равнината като болни птици, жени с дълбока, страстна печал в погледа и пр. Вече се писа в нашата критика за епигоните на американския писател Хемингуей. Много негови изрази се срещат като готови шаampi в писанията на такива автори.

Възможно е един автор да си създаде сам известни изрази, които да започне да употребява често в произведенията си. Тогава тези изрази, изгубили мисловното си съдържание, стават шаблонни. В много случаи такива изрази свидетелствуват за известно похабяване на творческите сили на автора или пък за прекратяване притока на нови жизнени впечатления. „Днес още се моля, а утре само ще подражавам“, с мъка се провиква Якоб Васерман. Така например морските пейзажи на поета Славчо Чернишев както в поемите му, така в стиховете му, започнаха да се повтарят. Приличат си и средствата, с които рисува той тези пейзажи. Срещат се при него например изрази като: „И мамещата, ласкава далечност“, „Бързо гасне моравия залез“, „Морето мирише на йод и водорасли“ и пр.

Най-много шаблонни изрази има, разбира се, в онези литературни школи и направления, които проповядват откъсване от живота и които се движат по предварително изготвени катехизисни норми и правила. Тук поезията се губи и изчезва, чувството линее, притиснато от тежките рамки на шаблона, а мисълта се разлага на малки калъпчета, които внимателно и грижливо се нареждат едно след друго.

Земята ще разрасне в божествена империя,
където трон ще вдигне свещена красота,
а нощем в океана на звездната мистерия
сама ще се преражда безсмъртна любовта.

(Т. Траянов „Cor Cordium“ — В памет на Шели)

Школата на символистите беше най-характерна в това отношение. Техният език изобилствуваше с множество шаблонни изрази, които се редяха в звучни, но монотонни и приспивни като сухото тракане на влака стихове. Разцветът на шаблонните изрази е бил през времето на лъжекласицизма във Франция. Както е известно, тогава речта на героите е била изпълнена с готови пищни фрази, които са се комбинирали по един или друг начин и са унищожавали непосредствената естественост в диалога и разговорите на драматичните герои.

Понякога за извор на езикови шаблони в съвременната ни литература могат да служат и редактори, на които липсва творческо отношение към живия, художествен език. Не е достатъчно да се познават отлично правилата на граматиката, за да имаме добър редактор. Ако на редактора липсва чувство за езика, за гъвкавост на фразата, за мелодичност, за музикалност, той би могъл да обърне и най-хубавото литературно произведение в куп от фрази и досадни шаблонни изрази. И колкото по-добросъвестен е такъв редактор, толкова и поразителните, които ще направи, ще бъдат по-големи. Какво би се получило например от известния разказ на Елин Пелин „На нивата“, ако такъв редактор започне да го редактира: „Цяла неделя валя дъжд. Той валя денонощно — кротко, тихо и напои майката земя. Настана време за оран“ и пр. Гъвкавото, приказно хубаво творение на поета ще се превърне в един варварски конгломерат от бездушни и мъртви изрази.

Изобщо много са пътищата, по които езиковите шаблони и по-точно шаблонните изрази проникват в литературата ни. Като тежки кални петна те дразнят окото сред свежата зеленина на истинското творчество. Техните правилни, сухи линии навяват убийствена скука. В тях няма живот. Те са безкръвни и затова гният. За да се запази живият организъм на творбата, трябва да се изчистват с неумолима и строга ръка.

*

Кога и как се явяват шаблонните изрази при непосредственото творчество? Всеки, който се занимава с писане, знае колко упорити и настойчиви са те. Тогава, когато търсиш точните думи, за да изразиш мисълта си, когато внимателно ковеш гъвкава и жива фраза, за да опишеш едно психологическо състояние или един многобагрен и вълнуващ пейзаж и ето изведнъж думите потичат леко, леят се, изразите се редят. Сякаш някакво съпротивление е премахнато, сякаш се е скъсала пружината на часовников механизъм. И това е така. Премахнато е някакво съпротивление — борещите се чувства и мисли, които трудно се вкарват в рамките на думите и изразите. Те са се изгубили и затова писането е станало толкова леко. И ето че са се появили шаблоните. А щом веднъж са се появили, те пак ще се явят, ще пълзят, ще проникват навсякъде. Та нали посредством тях ние избягваме мъката на писането, на творчеството. Те забикалят трудностите. Те са готови канали, по които протича мисълта. Тя няма нужда самичка да разбива канари и върхове и да си проправя свой собствен път. Щом като усетят най-малкото отслабване на съпротивляващата се творческа воля, готовите изрази веднага се явяват. Ако ги изскубнеш на едно място, на друго ще поникнат.

И затова те са най-упорити и най-чести наши гости, когато няма какво да кажем, когато мислите ни с избягали от главата. Тогава те се явяват на помощ — готови, блестящи, победоносно усмихнати. И запълват мястото на избягалите мисли. Те са чудесен заместител на мислите, един луксозен, но не твърде скъп ерзац. При срещата с тях ние разбираме дълбоката мъдрост на известната фраза на М. Горки, че грешките на езика са преди всичко грешки на мисленето. Но тази крилата фраза би могла да се допълни. Шаблонните изрази се раждат не само при липса на мисли, а също и при неясноти на мислите. Само ясната мисъл може да търси ясната фраза. Неясната мисъл винаги е склонна да си послужи с калъпа на схемата и да се намести в него.

Но не само липсата на мисли и неяснота в мислите може да доведе до шаблонните изрази. Те се явяват и тогава, когато писателят започне да обеднява откъм мисли, когато неговите мисли започват да се повтарят. Щом като един белетрист или поет прекъсне връзките си с действителността и се заключи в тясната килийка на еснафското си благополучие, щом той, поради леност или други причини прекъсне връзките си с огромния, пъстър и разнообразен свят на книгите, душата му ще започне да обеднява. И такъв писател непременно или ще започне да оригиналничи и ще избие към формализъм, или ще започне да се повтаря. И в двата случая туй веднага ще се забележи в шаблона на неговите изразни форми.

При описанията, които белетристът прави на своите герои, на психологическите им състояния, на обстановката, която ги заобикаля, ако представите му са бедни, ако познанията му за това, което пише, са оскъдни, той ще прибегне към помощта на шаблонните изрази. Всяка липса на подробности, онези подробности, които индивидуализират героя и съ-

битието, води към схемата. А всяка схема щом като се повтори няколко пъти, а тя е винаги склонна към повторение и ето шаблоните са се вече появили. Предаването на психологическите състояния, което всъщност е най-сложно и най-трудно в работата на белетриста, у мнозина автори се заменя с верига от шаблонни изрази. Те могат да бъдат такива, като: „за миг го обля топло чувство“ (26); „сърцето му се обля в топлина“ (19); „обля го горещ гняв“ (16); „заля го омраза“ (21), „лошо предчувствие сви сърцето на Боян“ (8) — от романа на Мантов и Дончев, за който вече споменахме. Те могат да бъдат и от този род: „неясни и смутни чувства го тревожеха“ (170); „и струваше му се, че тази нощ ще намери сили у себе си“ (143); „пред него зееше страшна бездна“ (210) и др., каквито ще намерим изобилно в романа на Р. Игнатов „Дълг“. Те могат да бъдат свързани с душата: „Душата му се разпъваше от противоречия; със сълзите — „изтръгна горчиви сълзи“ и пр. и пр.

Твърде често шаблонните изрази служат за свързване на отделни изпразнени места не само в езика на автора, но и в неговите мисли, чувства и пр. Такива изрази ще срещнете и в произведенията на някои сръчни разказвачи. Ето ги например в „Десет разказа“ на Серафим Северняк: „Колко пъти се е свивало сърцето на стареца“. „В очите му напиреха сълзи, на душата му беше леко, а сърцето пълно“, „народното дело е в яки и сигурни ръце“ („Дядовите Стойкови момчета“). Или: „Винаги потръпваше от гняв“; „спотаена ненавист като подземна вода кипеше и обливаше сърцето му“; „такива мисли пълнеха главата на Чобана“; „той стоеше ням и потресен“ („Семейството на Чобана“) и др. Изобщо в шаблонните изрази, употребявани за предаване на психологически състояния, често се срещат думи като „обливаше“ — обикновено гняв, ярост, страх, кръв и пр. Или „потръпваше“ — от гняв, страх, ужас. Или „кипеше“ — злоба, ярост, гняв и пр.

Казахме, че шаблонните изрази се проявяват, когато душата на автора обеднява, когато той по една или друга причина скъса с живота на народа. Но тогава той скъсва и с живата, пълнозвучна и ярка народна реч. В огромното народно творчество, в дълбоките недра на нашия народен език шаблонните изрази или се стопяват от езиковото богатство, или изгарят от пламъка на искрените чувства. Щом един белетрист се откъсне от народната реч, неговата реч ще обеднее, ще се изпълни с шаблони.

Но шаблонните изрази могат да се появят и поради някои други причини. Те привидно притежават и хубави страни. Като всички слабости те обичат да си намятат одеждите на добродетели и с това, разбира се, да им отдават своята дан на признание. Шаблонните изрази се появяват с одеянията на простота, естественост, пестеливост, целенасоченост. Винаги схемите, от която и област да са те, са бедни с подробности, са прости. Те водят по най-прекия път към целта. Те са съставени само от прави линии. От друга страна, шаблонните изрази, както видяхме вече, се явяват най-напред в обикновения, ежедневен говор. Ето защо те изглеждат извадени от живата реч и са замаскирани с някаква лъженародност. И най-последно те са опростени, защото са механични и са породени от нуждата за спестяване на духовна енергия. Те всички са маскирани с маската на лъжепростота.

Някои автори в стремежа си да опростяват своите изразни средства, да ги правят по народни, по-близки до народния говор, несъзнателно

попадат на шаблонните изрази. Ето ги например и в поемата на Иван Радоев „Градчето“:

Има малко градче разположено
на Балкана в самите поли.

или:

Без да има особени драми,
непонятни житейски събития.

или:

Дошел да проучи градчето.
Няма тук знаменитост такава!

или:

Няма тук звезди освен тия
дето нощем небето осяват!

или най-последно:

То (сърцето) е пълно с радости,
скръб,
огорчения,
с неизмерни тревоги,
с високи стремления.

Не винаги обикновените думи и изрази са истински народни, не винаги стремежът към простота и езикова пестеливост може да доведе до художествени резултати. Най-добре и най-вярно подбират думите искрените и силни чувства. Силните чувства не са многоречиви. Една въздишка по-правдиво изразява скръб, отколкото продължителни словоизлияния. Силното чувство дири най-малко думи. Но и шаблонният израз е съставен от малко думи (от много употребление всичко излишно в него е отпаднало). По това те си приличат и затова е необходим изострен слух, за да се открие разликата между едните и другите.

Шаблонните изрази могат да се появят и по обратен път. Често автори, които желаят да се преборят с тях, да намерят нов, чужд на всякакъв шаблон езиков израз, ненадейно и неочаквано попадат пак на шаблони. И този шаблон дори е по-лош, защото в него няма някои от достоинства на шаблонните изрази, като пестеливост, целенасоченост и пр. Напротив — сега се намесва позата, търсената причудливост, оригиналниченето. Ето едно твърде характерно стихотворение от младия поет Л. Левчев:

Комунизмът е учение за щастието,
а Октомври ни научи да се радваме:
ето романтизма на епохата.

Вий, които хленчите мъжествено
и сами човъркате сърцето си
повече от своя нос
вие сте просто скучни.

(В. „Лит. фронт“, 1957 г.)

Поднесено ни е твърде оригинално стихотворение. Съобщава ни се, че комунизмът е учение за щастието и че Октомври ни е научил да се радваме. След това съвсем ненадейно ни се съобщава пак, че това било романтизма на епохата. Тук има твърде редки образи: да човъркаш сърцето си повече от своя нос. И се говори за някакво „мъжествено хленчене“, а след това пак изведнъж такива хора се обявяват за скучни с едно „просто“, непонятно по каква причина поставено. Но именно тези свръх-оригинални стихове са „просто скучни“, защото са съставени от шаблонни, груби изрази, свързани един с друг не по шаблонен, но въпреки това чужд на логиката на чувството начин.

Така че стремежът към оригиналничене довежда и до шаблонните изрази. Скромните творци се стремят да кажат това, което чувствуват.

Амбициозните автори се стремят бързо да учудят и смят — и затова оригиналничат — за жалост с шаблони.

Ние виждаме как там, където имаме шаблонни мисли и фалшиви чувства, се появяват шаблонните изрази. Там, където нямаме въобще мисли и чувства, пак се появяват те. Там, където искаме да избегнем борбата с езика, не желаем или не можем да търсим и да намерим най-точната езикова форма, пак се появяват шаблонните изрази. Много са пътищата, по които те проникват в произведенията на писателите. И затова са толкова войнствуващи, упорити, нападателни.

Но те могат да се появят и в произведенията на истински творци, на хора, богати и с впечатления, и със силни чувства, и дълбоки мисли. В такива случаи техните опустошения са най-тежки. Щом като писателят не успее да намери най-точния израз на своята мисъл, щом като се задоволи с известна приблизителност, шаблонът може да се яви. И тогава той ще убие живата, интересна, хубава мисъл, ще ослани със скука багрите на чувствата. И затова един такъв стилист като Мишле се провиква:

„J'aimerais mieux ne rien dire que de m'exprimer faiblement“ (Предпочитам по-добре нищо да не кажа, отколкото да се изразя слабо). Богатите, интересни мисли търсят свои собствени интересни думи и изрази. Всяко искрено чувство е богато с нюанси. Авторът трябва да намери съответните думи, образи, ритъм на фразата. Не успее ли да ги намери — чувството ще си отмъсти. То може да изгуби първоначалния си вид. Всяка искрена, топла, силна мисъл има един верен израз. Ненамерената форма осакатява някой нюанс на мисълта. А варварските рамки на шаблона убиват и самите чувства и мисли. Когато поради леност или невзискателност шаблонните изрази нахлуят в произведенията на твореца, те ги обгръщат със студени непрозрачни стени. Такива произведения приличат на фенери със зацапани от сажди стъкла, през които светлината на чувствата и мислите трудно успява да проникне навън. И само по някакъв лъч, по някаква вътрешна топлина можем да познаем, че се намираме пред творец.

Шаблонните изрази са способни да преобразят и един умен, културен, оригинален човек в скучно, сиво същество. В древността са познавали варварите по това, че са говорели най-правилно гръцки, понеже са си служили с шаблонни изрази. В една стара английска психология се разказва за някакъв немец, който минавал за скучен и глупав човек. Той си служел непрекъснато с шаблонни изрази, въпреки че говорел правилно английски език. Случило се обаче този човек да заговори на родния си немски език. И изведнъж той се променил: станал духовит, весел, оригинален, умен. Каква била причината за тази тайнствена промяна? Оказало се, че този немец учил английски по учебник с готови изрази.

Много шаблонни изрази от това, че са добили всеобща гражданственост добиват и силата на аксиоми, които не се нуждаят от доказване. И мнозина им вярват. И затова онези класи и народи, които са склонни към шаблонно мислене, към преклонение на така установени „истини“ са им плащали скъпа дан. Немският генерал от Първата световна война фон Сект признава: „Заради шаблонните изрази военните са пожертвували хиляди човешки живота, сигурно не от зла воля, а поради липса на самостоятелно мислене“. („Мисли на един войник“).

Изобщо шаблонните изрази са враове не само на точната изява на човешките мисли, но и на самите мисли.

Ив. С. Тургенев в писмо до С. К. Чипицки (от 7. VI. 1878 г.) пише: „Всичко това може лесно да се избегне; трябва да си съставим правило: при предаване на собствените мисли и чувства, да не вземаме първите дошли, готови, дежурни (в по-голямата си част неточни, или приблизително точни) изрази, а да се стараем, просто и напълно вярно да презздадем с думи това, което ни е дошло в съзнанието.“

Именно това старание да предадем ясно и точно нашия вътрешен живот е трудното, но същественото.

*

Ние казахме вече, че шаблонните изрази се срещат и в поезията. Нещо повече — тук те играят особено важна роля. Това произтича преди всичко от формата на поетичните произведения. Когато Екерман запитал Гьоте защо от толкова млади поети все още никой от тях не е написал нещо хубаво в прозата, великият поет отговорил: „Много просто — защото да пишеш проза, все пак трябва да имаш какво да кажеш, а този, който няма какво да каже, може да набира стихове и рими. Една дума влече след себе си друга и в края на краищата излиза нещо такова, което в действителност представлява от себе си нищо, а има такъв вид като че ли е нещо.“

Усвояването на поетичната техника, голямото значение на вътрешната форма при поетичните произведения, необходимостта от обобщения при изявата на поетическа мисъл, което ще рече обедняване откъм подробности, всичко това дава известна възможност на хора с незначителни способности да пишат все пак сносни стихотворения. При тях думата извиква нова дума, римата нова рима и около този скелет лесно се преплитат различни малки мисли и бледи чувства. Тогава шаблонните изрази и въобще шаблонните езикови форми настъпват. Те започват да се редят, да се начупват според изискванията на ритъма и римата и стихоплетството става приятна и лека техническа работа.

След съвършенството, до което доведоха формата нашите големи поети, стана лесно да се пишат стихове. И в тези стихове всичко може да бъде наред: и тематичната целенасоченост, и красивите пейзажи, и да се говори за силни чувства, технически да бъдат издържани. И все пак да липсва поезията. Такива стихотворения ще си приличат едно на друго, ще бъдат скучни, ще звучат монотонно. А поетите, автори на такива стихове, могат да кажат също като Нума Руместан, че започват да мислят едва след като са написали стихотворението или като позна-тия ни адвокат, че не могат да мислят, но могат да пишат стихове. И в този случай шаблонните изрази играят ролята на заместители на мислите и на чувствата, заместители на трептящия от страст, музика и сила наш роден език. Ето например една твърде характерна в това отношение строфа:

Да има тихи изгреви и залези,
усилни дни и подвизи в труда
и тъжни есени и бели бури
и кървав бой за свобода. . .

Дим. Василиев — „Пет стихотворения“
сп. „Септември“, 1956.

Или ето как размишлява същият поет в стихотворението си „Разми-
съл“:

Животът няма да запре да ме почака,
тъй както времето не спира своя ход.

Тук има мисъл безспорно, но колко стара, колко шаблонна и позната ни е тя още от ония далечни времена, когато Ламартин ридаеше край езерните води.

Изграденият поетичен реквизит от шаблонни изрази подпомага такива поети да изковават своите стихове. Той подпомага и добри поети тогава, когато решават да пишат, без да има какво да кажат. Шаблонните изрази се състоят от различни думи, съобразно вида на стихотворенията, за които са предназначени. Когато са за интимни и пейзажни стихотворения, каквито се пишат твърде много напоследък, най-употребяваните думи са от подобен вид: блян, упование, ромон, дихание, ухание, незрим, нега и пр. Тези думи се свързват в подобни строфи: ухае ширналото се поле, във блян унесен ходя през нивята, над мене грее родното небе и в сладка нега пее тишината и пр. Ето една типична строфа, изградена от шаблонни фрази.

С помощта на такива фрази поетичното майсторство става твърде лесен занаят. Именно занаят, защото готовите изрази тук са само материал или в добрия случай инструмент за коване на стихове. Колкото повече такива изрази и думи се намират готови, толкова и по-лесно става писането на стихове. Затова в старата руска литература е имало поети, които са могли да пишат стихове на френски език, а не са могли на руски. Такъв е бил например Кирилович. Понеже по това време на руски език все още е нямало готови изразни форми, готови изработени вече поетични изрази, а на френски ги е имало в изобилие, затова Кирилович е умее да съчинява на френски, а не е можел на родния си език. Това явление го е забелязал и Пушкин. Той пише: „Радишчев е съчинявал по-хубави стихове, отколкото проза. В нея той е нямал образци, а Ломоносов, Херасков, Державин бяха вече успели да обработят нашия стихотворен език.“ На друго място Пушкин пише: „У нас употребяват прозата като стихотворство: не поради необходимост, не за изразяване на необходимите мисли, а тъкмо заради приятното проявление на формата“. Виждаме колко близка е тази мисъл на великия руски поет до мисълта на Гьоте.

И у нас това, което се нарича версификация, неизменно е свързано с проблема за шаблонните изрази и въобще с проблема за схематизма във всичките възможни форми на неговото проявление:

Щастлива съм във тоя чуден миг,
облегната на твойто силно рамо;
денят е ясен, чист и ведролик
и раждат тия дни любов голяма.

В. Хинкова — „Светъл миг“.

Така, по този начин могат да се съставят стихотворения за всичко. Ето от същата авторка, още една строфа за любовта която въпреки че е съставена от съвсем други изрази, по нищо не се различава от първата:

И на скамейката във мрака скрити
до късна вечер влюбените шепнат,
надничат над градината звездите
и весело над клоните потрепват!

Тук е налице старинният поетичен реквизит: и скамейка, и влюбени, и звезди, и потрепващи клони. Ако е необходимо да се описва море, както стана твърде модерно у нас, поетесата ще покаже пак звездите и тяхното отражение във водата, ще ни нарисува луната и нейните лъчи, пречупени във вълните.

Под нея плават в тъмната вода
като спирали едри светлините.

Над борда кръглата луна блести.
Отронени звезди влекат водите.

Шаблонните изрази могат да се появят и при едно опростено виждане на действителността, на пейзажа, тогава, когато отънъците, нюансите се изплъзват от погледа на поета. В някои от стихотворенията на Славчо Чернишев от стихосбирката му „Морето“ се срещат многократно описания, съставени само от няколко цвята, предимно синьо, виолетово и черно. За жалост такива цветове и такава бедност на нюансите не са редки както в „Поема за летеца“, така и в „Зад далечния син океан“.

— И синьо е небето. И синьо е морето.
По пясъчния път рибарите вървят
и в черните коси лилави люспи светят.

Явно, че Сл. Чернишев не съумява при всеки поглед върху своите морски пейзажи да ги вижда като че „за първи път“, както казва Мопасан.

Шаблонните изрази, разбира се, могат да се появят и в сполучливи, прочувствувани стихотворения. Най-напред ще ги долови нашият слух. Сред музикалната звучност, сред хармонията на римите ние ще чуем металически рязък звън — това са шаблонни изрази и рими, промъкнали се в истинската поезия. Те са дошли наготово като схема, като заучена техника и затова именно звънът им е метален. Но те могат да дойдат не само когато впечатленията, образите и чувствата са бледи, когато поетичната техника измества прочувствувания и узрял поетичен материал, но и тогава, когато имаме претрупаност с впечатления и емоции. Тогава трудно се намира поетичният израз, думите са изплъзват, многословието замъглява яснотата и ето в такъв момент, измореният творец може да прибегне към помощта на шаблонния израз. Но този шаблон, ако е изключение, ще се загуби в потока на поезията, неговият металически звън ще изчезне сред съзвучията.

И все пак шаблонът е в състояние да убие най-нежните вълнения и чувства. Той е алчен хищник, който поглъща най-напред най-нежните цветове. И както подчертах, той е агресивен. След това ще се насочи към по-сложните, но затова по-слаби чувства и вълнения, докато най-последно настъпи към големите мисли и идеи. Шаблонът притежава вълшебната пръчица на лошите магьосници: до каквото се докосне, превръща го в камък: и цветята престават да ухаят, листата на дърветата падат като осланени, самодивите забягват и се крият вдън горите тилилейски.

А както е известно, истинският поет, когато се допре дори до голата тояга, тя може да пусне листа и цветове, да почне да благоухае.

*

Херцен пише: „Цеховите учени и философи усвояват известен кръг от понятия, известна рутина, от която не могат да излязат. Още ученици те взимат на доверие основните начала и никога не мислят повече за тях.“

Те са уверени, че са свършили с тях, че това е азбука, на която е ненужно и смешно да обръщаш внимание. От поколение на поколение се предават схоластичните определения, разделения, термини и те изгубват чистия и точен смисъл за начинающия, закриват му за дълго, често за винаги възможността да се отдели от тях“. (Полн. собр. соч., т. IV, стр. 20).

В литературната критика шаблонните изрази и то такива, готови, приети за неизменими норми, за каквито говори Херцен, са най-опасни както за живата, творческа и търсеца мисъл, така и за непосредственото и дълбоко чувство, с което би трябвало да възприемаме всяко художествено произведение. Литературната творба е нещо конкретно, неповторимо късче живот, изява на непосредствена творческа индивидуалност и затова в никакъв случай не би могло да се пристъпва към нея с готови изрази, съставени от определени термини. Тези готови изрази ще разкъсат цялостната тъкан на произведението, ще убият духа в него, ще го умъртвят. От друга страна, те пречат на самия критик да мисли свободно, да анализира, те му пречат непосредствено да вижда и да се вживява в творбата. Те приличат на наочници, които отправят духовния поглед само в една определена насока, безкрайно ограничават духовния хоризонт.

Безспорно литературната критика се нуждае от определена терминология, но тази терминология в никакъв случай не може и не трябва да се обръща в условния език на „цеховите учени“, за които говори Херцен, нито да служи за замъгляване на мислите, нито най-после да бъде готова форма за писане на литературно-критически статии.

Живата, търсеца, анализираща и обобщаваща мисъл на критика, неговият възторг или гняв се заменят от една чисто техническа работа. Такова кибернетично писане на литературни статии се срещаше често през дните на култа към личността, но се среща и сега. С 500—600 готови изрази винаги може да се състави статия. Оценката не играе особено важна роля — в единия джоб може да се намира положителна рецензия, а в другия отрицателна и да се използват според нуждата.

Шаблонните изрази притежават и друго ценно качество: те са безопасни. Те обикновено са проверени и изпитани, в тях всичко особено, ъгловато, което би могло да подразни, е премахнато. Те водят само по пътища, по които и други са минали. С помощта на тях не може да се каже нещо ново, сочно, смело, оригинално. Те са удобни. Затова критически статии, в които изобилствуват шаблонните изрази, не дразнят ничие ухо. Новите пътища наизменно са свързани с неизвестности и опасности. Шаблонните изрази са стари отъпкани шосета. Когато се върви по тях, не може да се потъне в пропаст, но не може да се отиде и на връх, нито да се оставят следи.

Във всяка критическа статия повече, отколкото в едно художествено произведение биха могли да се намерят и някои шаблонни изрази. Но тяхната роля и значение би трябвало да бъдат сведени до възможния минимум. Дори чисто научната терминология би могла да се заменя с по-живи и свежи думи. Великият Пушкин още през своето време е забелязал вредата както за живата критическа мисъл, така и за езика от такава „научна“ терминология, превърнала се в готови клиширани изрази. В писмо до Киреевски (от 4. II. 1832 г.) той пише: „Вашата статия за Годунов зарадва всички сърца: насила някак дочакахме истинска критика. Избягвайте учените термини и старайте се да ги превеждате, т. е. . . . перефразирате. Това ще бъде полезно за нашия младенчески език.“

Клишираните изрази, изпълнени със специални термини, служат и за изкуствено придаване на научност в известни критически писания. Най-бедната и обикновена мисъл, когато се облече с тежка и солидна терминология, ще изглежда по-значителна. От друга страна, липсата на ясна мисъл пак може да се прикрие с такива готови псевдонаучни изрази. Някои смятат, че колкото по-трудно се чете критическа статия, толкова тя е по-задълбочена. И обратното — яснотата на мислите им се струва недостатък или белег на повърхностност. С условен език, съставен от изкусно преплетени шаблонни изрази, са си служили от край време „цеховите учени“, които така ненавижда Херцен и тъкмо той, един от големите критици на Русия, пише: „Това е език на поповете в науката, език за правоверните и никой от оглашените не го е разбирал. За него е бил необходим ключ, както за шифрованите писма!“ (Полн. собр. соч., т. XIII, стр. 12). И на друго място: „Немците са привикнали да четат с пот на челото тежки философски трактати. Когато им попадне книга, от която не пръщи челото, те мислят, че това е пошлост. (Полн. собр. соч., т. IV, стр. 181).

Именно шаблонните изрази леко и безопасно придават тази дълбокомислена мъглявост в писанията на някои критици.

Все поради изобилието на шаблонни изрази в някои литературно-критически статии, от последните все студенина, недружелюбност. Нашите читатели не обичат такива статии, не ги четат или ги само преглеждат. Докато всяка творческа мисъл, премислена със собствения ум и прекарана през собствено сърце, е способна да заинтересува и развълнува читателите.

Особено стереотипно се употребяват псевдонаучните шаблони в така наречения анализ. Те играят ролята на хирургически ножчета и ножици, с които се човърка и разсича живото тяло на литературното произведение. И понеже са именно инструменти, именно безчувствени и мъртви, шаблонните изрази не могат да чувствуват никаква мъка за произведението, безжалостно се впиват в неговата трептяща и жива плът.

И в литературно-критическите статии шаблонните изрази може да попаднат в ръцете на творец, който е способен да мисли и не е емоционално неграмотен. Тогава те се превръщат в пречка за неговото свободно развитие. Той ще трябва упорито да се бори с тях, докато се освободи от сляпата им сила. Но веднъж превъзмогнал ги, той вече с ужас ще се среща с тях и ще ги избягва.

Нашите литературни критици, ако желаят да бъдат истински творци, техните трудове да бъдат художествени произведения, богати с мисли и чувства, с език и стил, който не отстъпва на авторите, за които пишат, ако желаят да се учат от великия Белински, трябва да се преборят с шаблонните и клиширани езиков форми и въобще с шаблоните. А за това е необходимо честно и задълбочено да проникват както в произведенията, за които пишат, така и в действителността, дълбоко да любят и мразят, смело да воюват за своите идеи.

„Идеята, прочетена или чута и да кажем разбрана както трябва, но неизживяна от собствената натура — пише Белински — не получила отпечатък на вашата личност, е мъртъв капитал не само за поетичната, но и за всяка литературна дейност.“ И великият революционен демократ се провиква: „Моята сфера са огнените думи и живите образи, моята сила и мощ е в непосредственото чувство и никога не ще се откажа от него, защото нямам желание да се откажа от себе си“.

Би трябвало да поговорим и за шаблонните думи. Всяка дума е едно обобщение. „В езика има само общо“ — казва Ленин. Но думата има и конкретно значение, така че тя е фактически диалектическо единство между общото и частното. С помощта на думите ние изразяваме нашите мисли. „Езикът е непосредствена действителност на мислите“ — казва Карл Маркс. Или „Езикът е обратната страна на представите“. Колкото повече, по-богати и с повече нюанси са мислите, толкова повече думи ще бъдат необходими за тяхното точно изразяване. Но затова пък авторът трябва да има на разположение много думи, а и речниковият състав на езика трябва да бъде богат. При диренето на необходимите думи се явяват и такива, които не са най-точните, не са търсените, но които лежат на повърхността на паметта и най-бързо излизат, за да заместят по-точната, по-трудна за намиране в момента дума. По този начин те не изразяват вярно мисълта или я ограничават. Но кои думи са шаблонни? Тези, които най-често се употребяват, които от дълго употребление са се изтъркали, дори изгубили своя първоначален смисъл. Шаблонна може да стане и не твърде обикновена дума, щом като тя се среща много често в нашите писания и най-важното щом като не е точната и необходима за логическото и емоционално ударение на фразата. Гогол в писмо до Аксаков (от 7. VII. 1840 г.) пише: „Всяка дума сама по-себе си невинна, но повторена двадесет пъти става по-пошла от добродетелния Цински. . .!“

И все пак работата с шаблонните думи не е дотолкова страшна, колкото с шаблонните изрази. Последните, както казахме, свидетелствуват за шаблон на мисълта, а шаблонните думи ще престанат да бъдат шаблонни щом като се поставят на място и изразяват точно дадена мисъл. Много автори, особено поети се плашат от често употребявани думи, станали вече банални и изкуствено търсят нови, оригинални, свежи думи. И те по обратен път, пак не успяват да намерят най-необходимата им и най-точна дума. Аз мисля, че по-важно е думата да бъде точна, отколкото оригинална. И най-хубавите, оригинални, интересни думи, употребени механично, ще се изпразнят от своето съдържание. Шаблонната мисъл може изкуствено да се прикрие с търсени думи, но пак да си остане шаблонна. Дори един шаблонен израз може да бъде съставен от твърде редки и ако щете, чудновати думи. Това явление се срещаше в поезията на символистите. Цитираната от Левчев строфа в никакъв случай не е съставена от шаблонни, в смисъл на често употребявани думи. И все пак мислите му са шаблонни.

Точно в борбата срещу обикновените думи, наричани произволно шаблонни, твърде често се идва до оригиналниченето, което става мода, следователно шаблон и което ражда шаблонни изрази. Естествено първоизточникът и тук е бедността на мислите и чувствата, бедността на цялостния духовен живот. Своите мисли търсят свои, в смисъл на точни, думи. Те може да не са нови, но са непременно свои. Всеки творчески момент е неповторим и той може да се въплъти в дадени думи, които са единствени за неговото точно изявяване. Яви ли се известен механизъм в творчеството, явява се и бедност в езика, изчезва пълнотата на синонимите, появяват се шаблонните думи.

Така че в един случай една дума може да бъде шаблонна, а в друг случай да не бъде шаблонна. Има думи, които са често употребявани както в разговорния език, така и в литературния, но те все още не са се изтъркали. Такива думи като майка, любов, родина, народ, вяност

и пр. през течение на вековете са били употребявани от почти всеки значителен поет и все пак те не са станали шаблонни. Силното чувство, правдивата мисъл дават стойност на думите. Самите думи, когато се изпразнят от съдържание, когато се употребяват като украшение и ефекти, могат да служат на различните прояви на формализма и пак ще бъдат шаблонни. Една и съща дума в един поет може да звучи напълно шаблонно, а в друг поет да блести от красота. В стиховете на Димитър Василев трепти и появява вятър. Вятърът появява и в Ботевия стих, но ведно с него се чуват и хайдушката песен на Балкана и леките стъпки на самодивите. Ако на едно място една дума е обикновен черен и грозен въглен, щом като се изпълни с правдиво и силно чувство тя ще заблести с безбройните огънове и вътрешната светлина на диаманта. Една рядка, ненадейна и неочаквана рима може да ни смае и удиви и все пак да не успее да ни развълнува, да ни накара да почувствуваме чувството на автора, защото такава чувство е нямало, когато се е раждала. Безспорно римите „предел“, „понел“, „свобода“, „народа“, „облян“, „блян“ са обикновени, не блестят с особена красота и дори в съвременен смисъл са шаблонни. Но дали звучат шаблонно те в силните стихове на Вазов:

Твоята вражда беше вражда сатанинска,
твоята любов беше любов исполинска,
любов без съмнение, без свят, без предел,
що кат кръст огромен ти беше понел.

Твоят символ беше : смърт или свобода,
сънят ти — Балкана, кумирът — народа,
народа с безчестие и с кърви облян.

Твоят живот целий беше един блян!

Или вижте тези бедни, архаични рими „минахте“, „легнахте“, „казахте“ и пр. И все пак геният на Вазов с помощта на тях е излял една от най-музикалните, най-звучните строфи в нашата поезия:

Покойници, вий в други полк минахте,
де няма отпуск, ни зов за борба.
Вий братски се прегърнахте, легнахте
и лека нощ на веки си казахте,
до втората тръба. . .

Безспорно смелостта в избора на думите говори за творческа смелост, оригиналността на думите говори за творческа оригиналност, бягството от обикновените думи говори за търсения, но не трябва да се забравя че думите са само „непосредствена действителност на мислите“. Щом като всичко това става самоцелно, щом като мислите липсват, а чувствата са бледи, думите могат да бъдат и най-необикновени и все пак да струват по-малко от най-обикновените и често употребявани. Стиховете на Димчо Дебелянов са съставени от най-обикновени, прости и ако ви се харесва шаблонни думи:

Да се завърнеш в бащината къща
когато вечерта смирено гасне. . .

Но кой би светотатствувал да нарече Димчо шаблонен поет?

Ще завършим с това, с което започнахме: мислите на автора, неговите собствени мисли, чувствата на автора — неговите собствени чувства, трябва да търсят негови думи, не нови, но непременно негови.

Видяхме вече, че бедността на мисли, чувства, представи води към езикова бедност, а от там и към шаблони. Казахме вече, че душата на писателя обеднява, когато той прекъсне връзките си с народа, когато се откъсне от живия живот. Следователно — да се бориш с шаблонните езикови форми значи преди всичко да не прекъсваш връзките си с народа, с нашата устремена към бъдещето действителност, да не оставяш душата ти да обеднее. Но само това не е достатъчно. Необходима е и борческа воля с езика за намиране на най-точния, най-смелия, най-гъвкавия и звучен израз. И тази борба е тежък кръст за истинския писател. Колкото по-богат е той с мисли и преживявания, толкова по-трудно му е да намери точната дума и израз, да отхвърли лекия и удобен път на шаблоните. И затова Ф. М. Достоевски задълбочено отбелязва: „Като лъжеш е леко да пишеш, а аз се старая да пиша за цялата правда и това е ужасно трудно“. Какво е лъжата? — Неискрено, неправдиво предаване истината на живота. Лъжата ражда шаблонните и клиширани изрази. От там идва онази лекота на писането, за която говори великият писател. Лъжата — това е също незживяване на жизнения материал, безстрастно предаване на действителността, неспособност за чувствуване. Лъжа е и ненамирането на верния израз. Флобер в писмо до Жорж Санд пише: „Когато открия повторения и дисонанси, аз съм убеден, че съм се объркал в лъжа; като потърся усилено аз намирам верния, единствен израз, който е и хармоничен“. Леко е писането за тези автори, които не знаят да любят и мразят, които са безстрастни и студени. Трудно е писането за онези писатели, които пишат със сърцето си. „Когато съчиняваш чрез главата си, пише друг велик писател на руската земя“ — Л. Н. Толстой, — думите послушно и хармонично лягат на хартията. Когато пишеш от сърце, в главата се събират толкова много мисли, във въображението толкова образи, в сърцето толкова възпоменания, че изразите са недостатъчни, нестройни и груби. Може би и да греша, но аз винаги се старая да не пиша чрез главата, а се старая да пиша само от сърцето си.“

И затова само истинските писатели познават тази упорита и тежка борба със словото. Това е една от най-трудните и сложни човешки дейности. Поетът пее:

Път до път, по тях вървят
с пот и мъка на челото;
най е труден стръмни път
от сърцето до перото.

Обикновено казват, че на този, който не познава мъките на мисленето, са му непознати и мъките на словото. Но това не е достатъчно. Този, който не знае да се бори за вярната изява на своята авторова идея, нему също са непознати мъките на словото. Борбата за точен и правдив език е в същност борба за авторова истина, борба за разкриване правдата на живота, борба за реализъм. Ето защо и борбата против шаблонните изрази, голям враг на езика, е също така борба за реализъм. Една литературна творба трябва да бъде правдива, да отразява истината на живота. Този, който обича тази истина, ще воюва за нея. Нашият живот е сложен, многобагрен, красив. Трудно той би могъл да се пресъздаде с обикновена, тромава, суха реч, с предварително изготвените схеми на клишираните изрази. Този писател, който познава задълбочено нашия живот, той ще търси да намери и най-точния, най-хубавия израз, за да го пресъздаде правилно, да накара и другите да го познават и обичат. И затова търсе-

нето, колебанието, борбата за израз са присъщи само на истинските писатели, на истинските творци. Иля Репин пише: „Добрата посредственост работи просто и шаблонно, без мъки. Талантът страда много при изявяването на своите идеи. Той непременно изразява в произведението си по-малко, отколкото знае и би могъл.“

Посредственикът твори с лекота. Той никога не се съмнява. Той си служи с шаблонните изрази, със словесните щампи. А на робите на шаблона съмнението е чуждо, те са доволни от всичко, което са написали.

Диренето на най-точния език, борбата с шаблоните, това е покоряването на „онази проклета течност, която никога не може да придобие нужната форма“ — както казва Г. Флобер. И той добавя: „Всрещам всички тези изрази, тези обрати, има само един израз, една форма, един обрат, способен да предаде това, което искам аз да кажа“. И най-упорита е борбата на тези писатели, които имат най-много да казват, които познават най-добре сложната многостранна истина за човешката душа, за живота, които разполагат с най-голямо богатство от думи и изразни форми.

„Литераторът е длъжен да разбере — казва Максим Горки — че той не само пише с перото, но и рисува с думи, и рисува не като майстор на живописца, който изобразява човека неподвижен, а се опитва да изобрази хората в непрекъснато движение, в безкрайните им възможни сътолкования, в борбата им като класа, група, единици.“

А за това е необходим богат, сложен, преливащ се в нюанси, тежък и твърд като меч, гъвкав и бляскав като рапира, пронизително остър, или галещо нежен език. И винаги точен. Красивото, образно слово е преди всичко точното слово. То е изпълнено с енергия и говори за точната мисъл на твореца и за борческата му воля да намери точната фраза. И тогава читателите не само ще разберат, но и ще почувствуват с цялата същност благозвучието и силата на думите, пълнотата на поетическия и прозаически ритъм, богатството на авторовата душа и на българския език. Всяко литературно произведение, било поезия, било проза, есе или дори критическа статия трябва да може да се чете на глас, да звучи плавно, да се чувствува красотата на думите и изразите, онзи вътрешен ритъм на мислите, в който тупти сърцето на твореца.

Шаблонните езикови форми, клишираните изрази — това е евтин и скупчен материал, с който не може да се твори изкуство. Те са обида както за благородната същност на твореца, така и за нашия чудно хубав, богат роден език, език на юнаци и поети.